

บทที่ ๑

ความหมาย ลักษณะ และประเภทของสารคดี

หลังจากมนุษย์ประดิษฐ์คิดสร้างตัวหนังสือขึ้นเพื่อใช้สื่อสาร และบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ได้มีการบันทึกตัวหนังสือลงในใบไม้บ้าง แผ่นหินบ้าง การอ่านก็กลายเป็นกิจกรรมส่วนหนึ่งของชีวิต และมักเป็นกิจกรรมศักดิ์สิทธิ์ เพราะเรื่องราวที่บันทึกด้วยตัวหนังสือมักเป็นเรื่องความเชื่อและศาสนา เรื่องประวัติศาสตร์ของชุมชน เรื่องภูมิปัญญาและวิถีชีวิต ต่อมาเมื่อมีการพิมพ์เกิดขึ้น การอ่านหนังสือยิ่งเป็นกิจกรรมที่แพร่หลาย เพราะมีบทบาทและอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนที่อ่านออกเขียนได้อย่างมาก ทั้งในด้านให้ความรู้ ให้ความบันเทิง และให้ความชรรโลงใจ ดังเช่น ฟรานซิส เบคอน นักการศึกษาคนสำคัญของโลกกล่าวว่า “การอ่านทำให้คนเป็นคนโดยสมบูรณ์” ในยุคข้อมูลข่าวสารเช่นปัจจุบันเมื่อสื่อเทคโนโลยีจะเจริญขึ้นมาก เช่น มีซีดี-รอม อินเทอร์เน็ต อี-เมล ฯลฯ แต่การติดตามข้อมูลข่าวสารหรือความบันเทิงจากสื่อเทคโนโลยีเหล่านี้ ก็ยังคงอาศัยการอ่านอยู่นั่นเอง

การอ่านหนังสือหรืออ่านสื่อเทคโนโลยีต่าง ๆ มีจุดประสงค์ต่าง ๆ กันไป ดังนี้

๑. อ่านเพื่อรู้ข่าวสาร ได้แก่ อ่านหนังสือพิมพ์ อ่านประกาศ อ่านโฆษณา ฯลฯ เป็นการอ่านเพื่อรับรู้เรื่องราวที่เกิดขึ้น เพื่อได้ข้อมูลเฉพาะบางอย่าง เพื่อทันสมัย ทันเหตุการณ์
๒. อ่านเพื่อศึกษาหาความรู้ ได้แก่ อ่านตำรา คู่มือ หนังสือวิชาการ หนังสืออ้างอิง ฯลฯ เป็นการอ่านเพื่อศึกษาเนื้อหาวิชาความรู้เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาเล่าเรียนโดยตรง หรือเพื่อได้รับความรู้เสริมเพื่อประโยชน์ในอาชีพการงานหรือเพื่อเพิ่มพูนคุณภาพชีวิต
๓. อ่านเพื่อความเพลิดเพลิน ได้แก่ อ่านนวนิยาย เรื่องสั้น บทกวีนิพนธ์ เรื่องขำขัน สารบันเทิงต่าง ๆ ฯลฯ เป็นการอ่านเพื่อผ่อนคลายอารมณ์ เกิดความรื่นรมย์ สนุกสนาน
๔. อ่านเพื่อความชรรโลงใจ ได้แก่ อ่านหนังสือธรรมะ หนังสือปรัชญา หนังสือจิตวิทยา ฯลฯ เป็นการอ่านที่ทำให้เกิดกำลังใจในการต่อสู้ชีวิต หรือพบหนทางที่เป็นความสุขแท้จริงแก่ชีวิต

จะเห็นได้ว่าในการอ่านเพื่อจุดประสงค์ต่าง ๆ ข้างต้น จะมีหนังสืออยู่ ๒ กลุ่ม คือ หนังสือสารคดี และหนังสือบันเทิงคดี เราจะพบว่าหนังสือสารคดีอาจสามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ทุกประการของการอ่าน ในขณะที่บันเทิงคดีไม่สามารถตอบสนองวัตถุประสงค์ได้ครบถ้วนทุกข้อ ดังนั้น หนังสือที่จัดว่าเป็นงานเขียนประเภทสารคดีจึงเป็นหนังสือที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง โดยทั่วไปสารคดีอาจได้รับการกล่าวขวัญถึงน้อยกว่าบันเทิงคดี จำนวนสารคดีที่ติดอันดับขายดี (Bestseller) ก็มีน้อยกว่า นอกจากนี้สารคดีที่ได้รับรางวัลที่มีชื่อเสียงโด่งดัง เช่น รางวัลโนเบล รางวัลซีไรต์ ฯลฯ ก็มีน้อยหรือไม่มีเลย แต่สารคดีกลับเป็นหนังสือที่มีความหลากหลาย และใช้อย่างยิ่งได้เสมอ

ลักษณะของหนังสือสารคดี

สารคดี เป็นคำที่ใช้แทนคำภาษาอังกฤษว่า NON-FICTION (เรื่องไม่สมมุติ) เป็นคำคู่กับคำว่า บันเทิงคดี ซึ่งใช้แทนคำภาษาอังกฤษว่า FICTION (เรื่องสมมุติ) สารคดีจึงต่างจากบันเทิงคดีตรงที่เป็นเรื่องจริง ไม่ใช่เรื่องสมมุติคิดแต่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ก็ให้คำนิยามไว้ว่า “สารคดี น. เรื่องที่เขียนขึ้นจากเค้าความจริง ไม่ใช่จากจินตนาการ”

สารคดีเป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่เรียบเรียงจากข้อเท็จจริง และมีจุดมุ่งหมายต้องการให้ผู้อ่านได้รับข้อมูลความรู้ ความจริง และความถูกต้อง เพื่อก่อให้เกิดความคิดและสาระประโยชน์เป็นเบื้องต้น และในขณะเดียวกันสารคดีที่เรียบเรียงอย่างดีจะชวนให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินและความรื่นรมย์ใจอีกด้วย ความบันเทิงที่ได้จากการอ่านสารคดีมาจากเนื้อหาสาระและภาษาที่สละสลวยอย่างมีวรรณศิลป์

ศาสตราจารย์ ม.ล. บุญเหลือ เทพสุวรรณ ได้ให้คำจำกัดความคำว่า สารคดี และบันเทิงคดี พร้อมทั้งอธิบายลักษณะหนังสือสารคดีไว้ใน *วิเคราะห์วรรณคดีไทย* (ม.ล. บุญเหลือ เทพสุวรรณ, ๒๕๔๓ : ๘) ดังนี้

“บันเทิงคดี ข้าพเจ้าขอใช้ความหมายตรงกับเรื่องสมมุติในภาษาอังกฤษ คือ งานเขียนที่มีตัวละครเป็นตัวสมมุติ ไม่ใช่บุคคลมีตัวจริง และ สารคดี ข้าพเจ้าจะใช้ในความหมายว่างานเขียนที่ไม่มีตัวละครสมมุติ สารคดี ถึงแม้จะเป็นงานเขียนที่ผู้เขียนเจตนาจะให้ความรู้แก่ผู้อ่าน แต่ก็พึงเล็งจะให้ความพึงพอใจ อันเกิดมาจากการประกอบรูป ประกอบแบบ พงษ์เล็งเลือกเฟ้นการใช้ถ้อยคำในภาษาทำให้เกิดอารมณ์ตามสมควร งานเขียนที่พึงเล็งเชิงความรู้ พงษ์เล็งจะสอน โดยไม่คำนึงถึงอารมณ์ ไม่ถือเป็นสารคดี ถือเป็นหนังสือความรู้ หรือหนังสือวิชาการ ทั้งนี้อาจจะมีงานเขียนที่ผู้เขียนเจตนาจะให้ความรู้ แต่โดยบังเอิญงานเขียนนั้นทำให้เกิด “รส” กระทบอารมณ์ผู้อ่านด้วยสิ่งสุนทรบางอย่าง หรือสิ่งที่เกิดจากความงามของรูปหรือแบบที่ประกอบขึ้น หนังสือความรู้กลายเป็นศิลปกรรมขึ้นมา ด้วยเหตุที่ผู้เขียนเป็นศิลปินโดยธรรมชาติ หนังสือความรู้บางเล่มนั้น ข้าพเจ้าอาจถือว่าเป็นวรรณคดีประเภทสารคดีก็ได้”

ดังนั้น แม้ว่าหนังสือประเภทคำรา แบบเขียน พงศาวดาร หนังสืออ้างอิงต่าง ๆ เช่น สารานุกรม พจนานุกรม ฯลฯ จะจัดเป็นหนังสือสารคดี ในความหมายที่ว่าเป็นหนังสือที่ให้ข้อมูลความรู้ แต่หนังสือเหล่านี้ก็ไม่อาจนับเป็นสารคดีโดยตรงได้ เพราะเหตุว่าขาด “รส” และบกพร่องคุณค่าด้าน “วรรณศิลป์” ดังเช่นที่ ม.ล. บุญเหลือ เทพสุวรรณ (๒๕๔๓ : ๒๕๑) กล่าวว่า เราควรใช้ความหมายของสารคดี ตามความหมายของคำในภาษาอังกฤษ ว่า

“NON-FICTION คำนี้หมายถึง งานประพันธ์ร้อยแก้วที่ไม่ใช่นวนิยายหรือเรื่องสั้น มีลักษณะเป็นอื่น อาทิ ชีวประวัติ อัตชีวประวัติ งานเขียนแสดงทรรศนะต่าง ๆ อาจเป็นหนังสือรวมบทความหลาย ๆ บทความหรือเป็นงานเขียนที่เขียนติดต่อกันเป็นเรื่องที่ยาวพอสมควร จัดพิมพ์ออกเป็นรูปเล่ม เนื้อหาส่วนใหญ่คือ

ความรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรือหลายเรื่อง จดหมายโต้ตอบระหว่างบุคคลที่น่าสนใจสองคนหรือมากกว่า อนุทินของบุคคลที่น่าสนใจ และยังมีประเภทอื่น ๆ แต่ที่เป็นสามัญแก่งานเขียนที่เรียกว่า NON-FICTION ก็ไม่ใช่หนังสือวิชาการแท้ ๆ ก็ไม่ได้มุ่งประโยชน์ทางวิชาการใดวิชาการหนึ่งแท้ ๆ หนังสือวิชาการนั้นต้องมีรากฐานอย่างหลักฐานทำให้ผู้อ่านไว้วางใจได้ว่า ไม่ใช่หนังสือแสดงทรรศนะผู้แต่งเป็นส่วนสำคัญ แต่เนื้อหาได้มาจากการค้นคว้าอันเป็นที่น่าเชื่อถือ หรือถ้าเป็นวิชาใหม่ การค้นคว้ายังไม่กว้างขวาง ในหนังสือวิชาการ จะต้องมีความรู้เป็นสำคัญ ส่วน NON-FICTION นั้น ถึงแม้เนื้อหาจะเป็นความรู้ แต่จะมีกลวิธีของวรรณศิลป์ เช่น ผู้เขียนบรรจงเลือกพินถ้อยคำให้น่าฟังน่าอ่าน ผู้เขียนมีกลวิธีในการผูกใจผู้อ่าน มีกลวิธีที่จะทำให้ผู้อ่านไม่หนักสมองมากนัก โดยแทรกอารมณ์ขันบ้าง โดยประชดนิคหน้อย โดยใช้วิธีอุปมาที่จะเรียกให้เกิดความเอาใจใส่ รวมแล้วผู้เขียน NON-FICTION หรือสารคดีเป็นงานศิลปะการประพันธ์ ถึงแม้ว่าจะเขียนด้วยความรับผิดชอบในความรู้ที่เป็นสารส่งให้ผู้อ่าน แต่ก็ช่วยให้อ่านด้วยความเพลิดเพลิน ไม่ให้ผู้อ่านต้องอดทนอ่าน เพื่อประโยชน์ทางวิชาชีพ”

ดังนั้น สารคดีจึงไม่ได้ขาดไร้คุณสมบัติในด้านให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน หากแต่ความบันเทิงนั้นจะต้องสรรค์สร้างจากข้อเท็จจริงไม่ใช่จากการเสกสรรค์ปั้นแต่งขึ้น สารคดีเป็นงานเขียนที่น่าสนใจความจริงอย่างมีศิลปะและสร้างสรรค์ สารคดีจึงเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ ความคิด และความบันเทิงไปพร้อมกัน

วิลาศ มณีวัต นักเขียนสารคดีผู้มีชื่อเสียงของไทยคนหนึ่ง ได้กล่าวถึงหนังสือสารคดีไว้ในการบรรยายเรื่อง การเขียนสารคดี ที่มหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๑๖ (อ้างถึงใน ธีรฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๒๕ : ๓๑ - ๓๒) ว่า

“สารคดี คือ ข้อเขียนที่มุ่งเสนอเรื่องราวของบุคคล เหตุการณ์ หรือสถานที่ที่น่าสนใจหรืออาจเสนอแนวคิดใหม่ ๆ เช่น การเสนอโครงการ เป็นต้น การเขียนสารคดีมีวิธีเขียนออกมาในรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น ในรูปของหนังสือพิมพ์ นิตยสาร และรูปเล่ม ถ้าเขียนลงหนังสือพิมพ์ เรียกว่า Newspaper Feature เขียนลงในนิตยสาร เรียกว่า Magazine Article ถ้าเป็นรูปเล่มเรียกว่า Non-Fiction”

นอกจากนี้ วิลาศ มณีวัต ยังกล่าวถึงหน้าที่ของสารคดีว่ามี ๓ ประการ คือ

๑. ต้องเสนอเรื่องราว
๒. ต้องชักนำความคิดของผู้อ่าน ชูใจให้คิดไปในแนวที่ผู้เขียนต้องการ
๓. ต้องให้ความบันเทิงชวนอ่าน

จากที่กล่าวถึงลักษณะของสารคดีมาทั้งหมด ชวนให้คิดว่าสารคดีเป็นงานเขียนร้อยแก้วเท่านั้นหรือ แต่เมื่อพิจารณาจากความหมายหรือคำจำกัดความของสารคดีที่มีผู้ให้ไว้ การจัดกลุ่มหนังสือเป็นสารคดีจะพิจารณาจากจุดมุ่งหมายของการแต่งเป็นสำคัญ มิได้พิจารณาจากลักษณะของการแต่ง ดังนั้น สารคดีจึงอาจแต่งเป็นร้อยแก้วหรือร้อยกรองก็ได้ เพราะความสำคัญอยู่ที่ผู้แต่งนำเรื่องข้อมูลจริงมาเสนอต่อผู้อ่าน แต่สารคดีเป็นคำใหม่ มีใช้เมื่อความนิยมในการแต่งร้อยแก้ว มีมากกว่าแต่งร้อยกรอง และถือว่าภาษาร้อย

แก้วเป็นภาษาแห่งข้อเท็จจริง มิใช่ภาษาแห่งจินตนาการ

ความเป็นมาของการเขียนสารคดีในเมืองไทย

สารคดีเป็นคำที่บัญญัติขึ้นใช้แทนคำภาษาต่างประเทศ และเป็นคำใหม่ที่มีใช้ในภาษาไทยเมื่อ วรรณคดีไทยมีพัฒนาการในด้านรูปแบบการเขียนและวิธีการนำเสนออย่างหลากหลาย โดยเฉพาะมีรูปแบบ การเขียนใหม่ ๆ จากตะวันตก แต่เมื่อพิจารณาจากความหมายของสารคดี ว่าเป็นหนังสือที่ให้ความรู้ข้อเท็จจริง สารคดีก็เป็นลักษณะของวรรณคดีที่มีการเขียนมาตั้งแต่อดีตกาล **ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง** ซึ่งถือ กันว่าเป็นวรรณคดีลายลักษณ์เรื่องแรกของไทย จัดเป็นงานเขียนประเภทสารคดีอย่างไม่ต้องสงสัย เพราะ เป็นบันทึกพระราชประวัติของพ่อขุนรามคำแหง กษัตริย์สุโขทัย และเรื่องราวในประวัติศาสตร์ของอาณาจักรสุโขทัย **ไตรภูมิอภิปรัชญา** พระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช กษัตริย์สุโขทัยอีกพระองค์ หนึ่ง ก็จัดว่าเป็นสารคดีได้ชัดเจน เพราะเป็นงานเขียนที่แสดงความรู้ทางพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งกว้างขวาง ซึ่งเกิดจากการรวบรวมค้นคว้าคัมภีร์ศาสนามากมายหลายสิบเล่ม การบันทึกประวัติเรื่องราวของบ้านเมือง ในรูปของตำนาน พงศาวดาร จดหมายเหตุ ฯลฯ รวมทั้งการบันทึกภูมิปัญญาไทยในรูปของตำรับตำรา ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น ตำรายา ตำราโหราศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม ตำราคุณลักษณะ คัมภีร์ศาสนา เป็นต้น ส่วนแล้วแต่เป็นหนังสือที่เขียนขึ้นจากข้อมูล ความรู้ ข้อเท็จจริง เพื่อบันทึกไว้ เป็นสาระประโยชน์แก่คนร่วมสมัยและคนรุ่นหลัง

การเขียนสารคดีของไทยเติบโตมากขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็น ยุคที่มีการพิมพ์และการออกหนังสือพิมพ์อย่างแพร่หลาย และเป็นยุคที่มีการตื่นตัวเรื่องการศึกษาแผนใหม่ แบบตะวันตก ผู้ที่อ่านออกเขียนได้นิยมแสวงหาความรู้และความบันเทิงจากวรรณกรรม ซึ่งมีทั้งการตี พิมพ์เป็นเล่ม และข้อเขียนต่าง ๆ ที่ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์และนิตยสารในยุคนั้น ผู้เขียนและผู้อ่านมี จำนวนเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย รูปแบบของการเขียนสารคดีในสมัยนี้ขยายตัวกว้างขวางกว่าเดิม จากที่ เป็นบันทึกเหตุการณ์และบันทึกความรู้ เกิดมีสารคดีบันทึกการเดินทาง สารคดีเกี่ยวกับชีวิตบุคคล และ บทความเสนอความคิดเห็นในเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น

งานเขียนสารคดีในสมัยรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ มักเป็นพระราชนิพนธ์ เช่น พระราชวินิจฉัยเรื่อง **คุณณาสนน่อง พระราชพิธีสิบสองเดือน** และพระราชหัตถเลขาเรื่อง **ไถ่บ้าน** ในพระบาทสมเด็จพระ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชนิพนธ์เรื่อง **บ่อเกิดแห่งรามเกียรติ์** และบทความต่าง ๆ เช่น **โคลนคิดล้อ เมืองไทยงตั้นแอ็ด อักขีเอออย่าง** ฯลฯ ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ที่ ทรงมีพระนิพนธ์จำนวนมาก ได้แก่ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร รัชกาลที่ ๖ กรมพระยา นรินทรานุวัตติวงศ์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ฯลฯ อย่างเช่น **ธำมัญญ์**

สารคดี อย่างเช่น

ธนาคารกรุงเทพฯ พิจารณาให้หนังสือเรื่อง **คดีพระยอดเมืองขวาง เจ้าเมืองคำม่วน** ของนายสุจริต ถาวรสุข ได้รับรางวัลสารคดีดีเด่น ประจำปี ๒๕๑๖

มูลนิธิจอห์น เอฟ. เคนเนดี แห่งประเทศไทย พิจารณาให้หนังสือ สารคดีเรื่อง **ประวัติศาสตร์ แดคมปีไทย** ของนายวิจารณ์ ไชยสุต ได้รับรางวัลชมเชย ประจำปี พ.ศ. ๒๕๑๗

คณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติ พิจารณาให้หนังสือเรื่อง **แผ่นดินไทยในอดีต** ของ นิคม มุสิกกะมาะ ได้รับรางวัลสารคดีดีเด่น ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕

นับจากปี พ.ศ. ๒๕๑๕ คณะกรรมการพัฒนาหนังสือแห่งชาติได้จัดประกวดหนังสือประเภทต่าง ๆ รวมทั้งสารคดี ต่อเนื่องมาเป็นประจำทุกปีจนถึงปัจจุบัน มีสารคดีเด่น ๆ หลายเรื่องที่ได้รับรางวัลดีเด่นและรางวัลชมเชยในแต่ละปี เช่น **แผ่นดินกะเหรี่ยง** ของ อมรรวดีและสุภัทร สวัสดิรักษ์ (๒๕๑๘) **ศิลปะชาวบ้าน** ของ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (๒๕๑๙) **เพลงนอกทศวรรษ** ของ เอนก นาวิกมูล (๒๕๒๑) **เที่ยวเมืองจีน** ของ ไกวิท ตั้งตรงจิตร (๒๕๒๓) **ชีวิตชาวกรุงเมื่อก่อนศตวรรษมาแล้ว** ของ ลาวัญย์ โชคามระ (๒๕๒๗) **ทกรอบแห่งชีวิต** ของ คุณหญิงศิริกรภักดิ์ (๒๕๓๐) **ศิลปะวิเศษสยามประเทศ : ตูยออกศิลปะไทยใน ดายคาเคอีนไทย** ของ น. ณ ปากน้ำ (๒๕๓๑) **วรรณคดีการเมืองเรื่องตามกรุง** ของ บุพร แสงทักษิณ (๒๕๓๕) เป็นต้น

เมื่อเปรียบเทียบกับบันเทิงคดี จะเห็นได้ชัดเจนว่าสารคดีขยายตัวในด้านเนื้อหา รูปแบบการนำเสนอ มากกว่าบันเทิงคดี อีกทั้งยังมีเวทีที่กว้างขวางกว่าอีกด้วย หนังสือพิมพ์ นิตยสาร วารสารต่าง ๆ มีเนื้อที่สำหรับตีพิมพ์สารคดีมากมาย ไม่เพียงแต่วารสารวิชาการที่ตีพิมพ์เฉพาะบทความสารคดี แต่มีนิตยสารหลายฉบับนำเสนอแต่ข้อเขียนที่เป็นสารคดีล้วน ๆ อย่างเช่น อนุสาร อ.ส.ท. นิตยสารสารคดี และนิตยสารเฉพาะทาง เช่น เกี่ยวกับศิลปะ เครื่องเสียง การตกแต่งบ้าน เครื่องคอมพิวเตอร์ เป็นต้น การแพร่หลายขยายตัวของสารคดีสัมพันธ์กับความเติบโตเปลี่ยนแปลงของสังคม และความเจริญก้าวหน้าของวิทยาการต่าง ๆ ของโลก ผู้คนในสังคมปัจจุบันกระหายในการแสวงหาความรู้ แสวงหาความจริง เพื่อความก้าวหน้า หันสมัย และมีข้อมูลในการตัดสินใจได้ถูกต้อง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง เรื่องทางสังคม หรือเรื่องส่วนตัว

เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๖ วิลาศ มณีวัต เคยกล่าวเปรียบเทียบกับถึงสถานะของสารคดีว่า “เหมือนลูกเมีย น้อย” (อ้างถึงในрінฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๒๖ : ๓๓) เพราะคนสนใจเขียนสารคดีมีน้อย เนื่องจากต้องทำงานหนัก หาข้อมูลมาก ต้องมีความสันทัดในเรื่องที่เขียนจริง ๆ มีฝีมือในการเรียบเรียงและมีภาษาเขียนที่ละเมียดละไม การเขียนสารคดีบางชนิดต้องลงทุนสูง เช่น สารคดีท่องเที่ยว แต่ค่าตอบแทนของการเขียนสารคดีน้อยกว่าการเขียนนวนิยาย ดังนั้น ผู้เขียนสารคดีจึงทำด้วยใจรักเป็นเบื้องต้น และต้องการ

เมื่อแต่ละสิ่งที่ตนได้รู้ได้เห็น ได้สัมผัสแก่ผู้อื่นเป็นเบื่องปลาย ส่วนค่าตอบแทนในการเขียนกลายเป็นสิ่งที่ไม่ต้องนำมาคำนึง เมื่อพิจารณาจากการลงแรง ลงเวลาของนักเขียนสารคดีและบางครั้งต้องลงทุนด้วย ก็อาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์ของสารคดียังคงด้อยอยู่ เมื่อเปรียบเทียบกับนักเขียนนวนิยาย แต่หากพิจารณาสถานการณ์ของสารคดีในแวดวงวรรณกรรม สารคดีมีคุณค่า เป็นที่ต้องการของนักอ่านไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบันเทิงคดีเลย ความต้องการที่หลากหลายของผู้อ่านเป็นแรงผลักดันอย่างสำคัญที่ทำให้สารคดีมีความก้าวหน้าทั้งปริมาณและคุณภาพ และมีความหลากหลายทั้งรูปแบบและเนื้อหา

ประเภทของสารคดี

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่าสารคดีมีความหลากหลายทั้งรูปแบบและเนื้อหา การจัดประเภทของสารคดีจึงมักปน ๆ กันทั้งรูปแบบและเนื้อหา ดังที่อาจจะประมวลประเภทของสารคดีได้ดังนี้

๑. **บทความ** ในนิตยสาร วารสาร และหนังสือพิมพ์ เช่น **เมืองไทยจงดั้นแอ็ด**, **ชีวแห่งบูรพาทิศ** พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว / บทพรรณนาการเมือง / บทความในคอลัมน์ต่าง ๆ

๒. **สารคดีวิชาการ** เช่น **พระราชพิธีฉัตรมงคล** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว / **บ่อเกิดแห่งรวมเกียรติ** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว / **ทรัพย์ศาสตร์** ของ พระยาศรีวิธานุวัตร (เกิด นุนนาค) / **ทมาณีย์เมือง** ของ คีตกฤษดิ์ ปราโมช / **ทฤษฎีเบื้องต้นแห่งวรรณคดี** ของ ดร.เจตนา นาควัชระ / **คามาถุภพภาษาไทย** ของ ชานินทร์ กรัยวิเชียร / **วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์** ของ ดร. วิทย์ ศิวะศรียานนท์ / **ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน** ของ เสฐียรโกเศศ ฯลฯ

๓. **สารคดีท่องเที่ยว** เช่น **นิราศลอนดอน** ของ หม่อมราโชทัย / **ไกลบ้าน** พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว / **จดหมายเหตุเรื่องเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ ๕** โดย นายทรงอาณาภาพ (สมเด็จพระยาองค์เจ้าสุทธมนี) / **ย่านคนมังกร** พระราชนิพนธ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี / **ข้างหลังโปสเตอร์** ของ หลานเสรีไทย (๑๓๖) ฯลฯ

๔. **สารคดีชีวประวัติ/อัตชีวประวัติ** เช่น **ชีวิตอุทกเทพนิยายของดอกไม้สด** สมภพ จันทระประภา / **ชีวิตและงานของ ดร. ปรีดี พนมยงค์** ของ สุพจน์ คำนาคระกุล / **เกิดวังปารุสค์** ของ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์ / **พื้นความหลัง** ของ พระยาอนุমানราชชน / **ชีวิตเหมือนฝัน** ของ คุณหญิงมณี มณีวรรณสาร / **ชีวิตเลือกเกิดไม่ได้** ของ กรุณา กุศราภัย / **ยาของอนุสรณ์** / หนังสืองานศพต่าง ๆ / **คีตกฤษดิ์ ๗๒** และหนังสือครบรอบอายุ / **อาพันธ์ ปันยารชุน : ชีวิต ความคิด และผลงาน ของอดีตนายกรัฐมนตรีของสมัย** ของ ประสาร มฤคพิทักษ์ / **ทักษิณ ชินวัตร อัศวินคลื่นลูกที่สาม** ของ สรกล อดุลยานนท์ ฯลฯ

๕. **จดหมายเหตุ** **บันทึกความทรงจำ** เช่น **จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวง**

นรินทรเทวี/ **จดหมายเหตุราชทูตไทยไปเมืองอังกฤษ** ของ หม่อมราชวงศ์/ **จดหมายเหตุอาณานิคม** พระ
นิพนธ์แปลโดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ / **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระ**
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว/ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราช
ทานพระจิตาสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ในคราวเสด็จประพาสเกาะชวา เมื่อปีมะเส็ง
๒๔๑๒ / **ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ประทาน ม.จ. จงจิตรนอม ดิศกุล พระ
จิตาองค์ใหญ่ ในราวเสด็จประพาสยุโรป พ.ศ. ๒๔๑๓ และเมื่อครั้งเสด็จไปประทับที่ป็นัง / **อนุทินของ**
แอนน์ แฟรงค์ / จดหมายเหตุอินเดีย ของ นานานักเขียน ฯลฯ

๖. **พระราชดำริและพระบรมราชโองการ** เช่น **พระบรมราชโองการ** พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระราชทานพระราชโอรส ในโอกาสเสด็จไปศึกษาต่างประเทศ / **เทศน์เดือนป่า** ในพระบาท
สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว / **พระราชดำริ** พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว **ภูมิพลอดุลยเดช** เนื่องใน
วาระโอกาสต่าง ๆ

๗. **จดหมายโต้ตอบ** เช่น **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** และ - สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ / **บันทึกเรื่องความรู้**
ต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศราฯ และพระยาอนุমানราชชน / **ให้พระยาอนุমান** ลายพระ
หัตถ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงโต้ตอบกับพระยาอนุমানราชชน

๘. **หนังสือศาสนา คติธรรม ปรัชญา** เช่น **อัคริขของเพื่อน** ของ เสฐียรโกเศศและนาคะประทีป / **ภูมิอนมนุษย์** ของ ท่านพุทธทาส / **สวนโมกข์ทำไม - ทำไมสวนโมกข์** และ **นอกเหตุเหนือผล** ของ
ศาสตราจารย์คุณปริญญา อินทระกำแหง/ **เซ็นและนิกายวัชรยาน** ของ ม.ร. คีฤทธิ ปราโมช / **ปีกหัก** ของ
กาลิลี ชิบราน แปลโดย ระวี ภาวิไล ฯลฯ

๙. **บทวิจารณ์** เช่น **พระราชวิจารณ์เรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี** พระ
ราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว / **บทวิจารณ์เรื่องพระอภัยมณี** ของ ต.ว.ส. วันณา
โก/ **บทวิจารณ์นวนิยายเรื่องละครแห่งชีวิตของหม่อมเจ้าอากาศดำดิง** โดย พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์/ **คน**
รักหนัง ของ “น้ำผึ้ง” (ยั้งศักดิ์ ไควสุรัตน์) / **หนังโรงเล็ก** ของ นันทขว้าง สิริสุนทร / **บทวิจารณ์**
วรรณกรรม/ ภาพยนตร์/ คนตรี ในนิตยสารต่าง ๆ ฯลฯ

๑๐. **บทสัมภาษณ์** เช่น **“ศรีฟ้า สดาวัลย์ นักเขียนราชินิกุล ศิลปินแห่งชาติอ่าววรรณศิลป์**
พ.ศ. ๒๕๓๘ โดย รศ.ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (ตีพิมพ์ในนิตยสารสกุลไทยรายสัปดาห์) / **“พนมเทียน...**
ศิลปินแห่งชาติอ่าววรรณศิลป์ ประจำปี ๒๕๔๐” โดย รศ. ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (ตีพิมพ์ในนิตยสารสกุล
ไทยรายสัปดาห์) / **“โบตัน” ราชินีแห่งดอกไม้วรรณกรรม ศิลปินแห่งชาติอ่าววรรณศิลป์ ประจำปี**
๒๕๔๒ โดย รศ.ดร. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (ตีพิมพ์ในจุดประกายวรรณกรรม)

๑๑. **บทอภิปราย และปาฐกถา** เช่น บทปาฐกถาเรื่อง **ภาษาอินทรีภาษาไทย** โดย ฯพณฯ นายกรัฐมนตรี ชวน หลีกภัย / บทปาฐกถาเรื่อง **ภาษาดิมีอะไรเป็นเครื่องวัด** โดย เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (ตีพิมพ์ในภาษาไทยของเรา วารสารภาษาและหนังสือ ฉบับพิเศษ ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑-๒ (เม.ย. ๒๕๓๗ - มี.ค. ๒๕๓๘) / บทอภิปรายเรื่อง **“ทิศทางและแนวโน้มของวรรณกรรมไทย”** โดย สุชาติ สวัสดิ์ศรี, วาณิช จรุงกิจอนันต์ และ “โพลิน รุ่งรัตน์” รศ. รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ ดำเนินการอภิปราย (ตีพิมพ์ในตำราวิชา วรรณกรรมปัจจุบัน TH 431)

๑๒. **หนังสืออ้างอิง** ได้แก่ สารานุกรม นามานุกรม พจนานุกรม อภิธาน เช่น **อักขรภิธานศัพท์** รวบรวมพิมพ์โดยหมอบลัดเลย์ พ.ศ. ๒๔๑๖ นับเป็นพจนานุกรมไทยเล่มแรก / **ต้นตอสุด-โท อภิธาน** โดย ร้อยเอกหลวงบรรพธรรมาภักษ์ (นิยม รักไทย) ตีพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๕ / **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม : ภาพพจน์ ไวยากรณ์ และกลการประพันธ์** ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฯลฯ

๑๓. **หนังสือคู่มือ (How To)** เช่น **COOK BOOK** ของ “หมึกแดง” / **การบริหารเชิงกลยุทธ์** ของ รศ. ดร. สมชาย ภัคภาสน์วิวัฒน์ / **คู่มือปฏิบัติงานแบบนิตี...ประสบความสำเร็จ** ของ ศันสนีย์ & กรีน แอ๊ปเปิ้ล ฯลฯ

๑๔. **หนังสือสารบันเทิง** เช่น **โทษฐานที่รู้จักกัน** ของ อุคม แต่พานิช / **ไม่มีปี แต่มีขลุ่ย** ของ ศุ บุญเลี้ยง / **เรื่องของระมะ** ของ สมพล ปิยะพงศ์สิริ / **ลักยิ้มและแววตา** ของ ธนาธิป / **คู่คุยคู่คิด** ของ อารีญา สิริโสภณ ชุมสาย / **เมืองไทยในสายตาของผม** ของ แอนดรูว์ บีกส์ / **ตามประต๋าว์ตูนนิสต์** ของ ชัย ราชวัตร ฯลฯ

จากประเภทของสารคดีทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้นนี้ หากพิจารณาเฉพาะสารคดีที่มีการนำไปพิมพ์เป็นรูปเล่ม พบว่ามีลักษณะแตกต่างกันในด้านจุดมุ่งหมายของการนำเสนอ สามารถแบ่งเป็นกลุ่มๆ ใหญ่ได้ ๔ กลุ่ม ดังนี้

๑. สารคดีวิชาการ
๒. สารคดีท่องเที่ยว
๓. สารคดีชีวประวัติและอัตชีวประวัติ
๔. บทความ

แนวทางในการพิจารณาคุณค่าของสารคดี

สารคดีเป็นงานเขียนที่กล่าวถึงเหตุการณ์ สถานที่ ชีวิตผู้คน หรือความรู้แขนงต่างๆ สารคดีเป็นเรื่องเล่าอย่างหนึ่งซึ่งผู้เขียนอาจวางโครงเรื่องอย่างมีเอกภาพ มีการเริ่มเปิดเรื่องอย่างน่าสนใจ มีการจบเรื่องอย่างประทับใจ มีจุดเด่น (high-light) ของเรื่อง มีบุคคลดำเนินเหตุการณ์ต่างๆ มีฉากสถานที่ มีภูมิ

หลังทางสังคมหรือประวัติศาสตร์ เป็นต้น ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ดูประหนึ่งสารคดีมีลักษณะการเขียนแบบเดียวกับนวนิยายหรือเรื่องสั้น แต่อันที่จริงไม่ใช่เช่นนั้น เพราะองค์ประกอบของสารคดีที่กล่าวมาทั้งหมดเป็นเรื่องจริง มีใช่เรื่องที่ผูกขึ้นจากจินตนาการให้สมจริง ดังนั้น ผู้อ่านสารคดีควรพิจารณาว่าการวางโครงเรื่องกระชับรัดกุมเพียงใด จุดเด่นของเรื่องเป็นอย่างไร ข้อมูลที่นำเสนอถูกต้องชัดเจน แจ่มแจ้งมากน้อยเพียงใด การวางลำดับเรื่องราวหรือเหตุการณ์ช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจได้หรือไม่ “สาร” ที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอคืออะไร มีประโยชน์อย่างไร ทักษะของผู้แต่งต่อสิ่งที่ตนนำเสนอเป็นอย่างไร เพราะในระหว่างการนำเสนอข้อมูลต่อผู้อ่านนั้น ผู้แต่งมักจะแทรกทักษะวิจารณ์หรือความคิดเห็นเชิงเปรียบเทียบไว้ด้วย นอกจากนี้ผู้เขียนอาจแฝง “นัย” หรือมีท่าทีที่น่าเสียดระหว่างบรรทัดอีกด้วย นอกจากนี้ ผู้อ่านยังควรพิจารณาคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ผู้แต่งมีลีลาการเขียนแบบใด ใช้วิธีอธิบาย พรรณนา บรรยาย หรือโน้มน้าวใจ ผู้แต่งมีสำนวนภาษา เหมาะสมกับเรื่องราว และเหมาะสมกับผู้อ่านกลุ่มใด

กล่าวโดยสรุป การพิจารณาคุณค่าของสารคดี อาจพิจารณาใน ๕ ประการ ดังนี้

๑. ความถูกต้อง ความน่าเชื่อถือ ของข้อมูล ความรู้ ข้อเท็จจริง ที่นำเสนอ
๒. ความสนุกเพลิดเพลิน ชวนอ่าน
๓. ทักษะของผู้แต่ง
๔. ข้อคิดคุณประโยชน์ที่ผู้อ่านจะได้รับ
๕. ศิลปะของการเขียนและลีลาภาษาที่ใช้